

Türk Atasözlerindeki Sosyo-Dini Motifler; Divanu Lügati't-Türk Örneği

Socio-Religious Motifs in Turkish Proverbs; A Sample of Divānu Luġāti 't-Turk

Mehmet Emin SARIKAYA^a

^a Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı
e-Posta: eminsarikaya.93@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0002-7550-4727>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	24.10.2019
Kabul Tarihi:	29.11.2019
Yayın Tarihi:	27.12.2019

Özet

Bu çalışma Türklerin söz varlığının önemli bir bölümünü yansıtan atasözü yahut atalar sözü olarak isimlendirilmiş anonim sözlerin; bu sözleri derleyen Divan-ı Lügati't-Türk eseri çerçevesinde içeriklerinde barındırdığı sosyo-dini imgelerin sosyolojik analizini içermektedir. Bu çalışmada atasözleri sosyo-dini imgeler çerçevesinde analiz edilmekte, İslam dininin Türk toplumu üzerinde ne tür etkiler bıraktığını anlamak amaçlanmaktadır. Bu analiz yapılırken tarihsel dokümantasyon tekniği ile nitel yöntemden faydalanılmıştır. Alan yazında Divan üzerine birçok çalışmanın var olduğu görülmüştür. Bununla beraber Divan'ın edebî yönüne ağırlık veren araştırmaların yanı sıra daha çok bu eserin sosyolojik açıdan ele alınması gerekliliği hissedilmiştir. Araştırma, atasözleri çerçevesinde din ve toplum arasındaki ilişkinin anlaşılması üzerinde temellendirilmiştir. Bu çalışmada kullanılan atasözlerinin tespiti için yardımcı kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmanın analiz kısmında din ile aile, ahlak ve kimlik ilişkisi ele alınmıştır. Atasözleri konuları, kapsam ve içeriğine dönük olarak başlıklara yerleştirilmiştir. Araştırmada atasözlerinin Türklerin İslam dini ile ilgili yorumlarını ve anlama biçimlerini yansıttığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda dinin toplumsal değişimdeki rolünün ne derece kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. Türk toplumunun, toplumsal yapısının İslam dininin ilkeleri üzerine şekillendiği ve bunun atasözlerine de doğal bir şekilde yansıdığı görülmektedir. Atasözlerinin dinin sosyolojik boyutu ile ilgili büyük oranda bilgi içerdiği görülmüştür. Kültürün içerisinde yeniden şekillenen dini anlayış hem kültürü derinden etkilemekte hem de içinde yaşadığı kültürden etkilenmektedir. Türk toplumunun dini, kültürel ve toplumsal yapısının anlaşılması açısından Türk tarihinin yapı taşları olan eserlere yönelik bu tür araştırmaların önemli olduğu düşünülmektedir. Ele aldığımız atasözlerinde aileye olan vurgu oldukça fazladır. Sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen Comte aileyi toplumun temel yapıtaşı olarak görmektedir. Bu açıdan aile konusunun atasözlerine yansımış olması oldukça önemlidir. Yine toplumsal ahlaka dair içerikler barındıran atasözleri toplumsal ve bireysel kimliğin inşasında oldukça önemli bir kültürel bellek oluşturmaktadır. Zira Jung'ın belirttiği gibi bireysel bilinçaltı ile birlikte toplumsal hafıza olarak adlandırılacak kolektif bir bilinçaltından bahsedilebileceği psikolojide vurgulanmıştır. Bununla birlikte grup bilincinin ve İbn Halduncu bir ifade ile asabiyetin izlerine de atasözlerinde rastlanmaktadır. Birey ve grubun yanı sıra makro anlamda devlete dair içeriklerin de bu anonim sözlerde işlendiği görülmektedir. Birey, toplumsal gruplar ve siyaset gibi sosyolojinin temel konularının sosyo-dini bir bakış açısı ile atasözleri üzerinden incelenmesi, sözlü kültüre ışık tutacak kavramların tespit edilmesi açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Divan-ı Lügati't-Türk, Atasözleri, Din Sosyolojisi, Din

Giriş

Hicretin 3. asrından, 10. asrına kadar geçen zaman Türkler için çok önemli bir dönemdir. Bu süre zarfında Müslüman olan Türklerin dili İslam'ın hakimiyet sağladığı bölgelerde yayılmış ve gelişmiştir. Çok büyük bir coğrafyada konuşulan ulusal dille alakalı

pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu önemli eserlerden biri de Divan-ı Lügati't-Türk'tür (Atalay, 1943, s. 8-9). Esere *divan* isminin verilmesi sık rastlanmayan bir durum olup geniş bir içeriğe sahip olması nedeniyle bu ismin tercih edildiği düşünülmektedir (Gencan, 1972, s. 304). Eser Türkçeyi öğrenmek isteyenlere bu dili öğretmek amacıyla yazılmış. Türkçenin, Arapçadan üstünlüğünü ortaya koymayı amaçlamıştır. Eser 1072'de (h. 464) Kaşgarlı Mahmut (1008-1105) tarafından yazılmaya başlanmış ve 1074'te (h.466) bitirilmiş olup (Atalay, 10-16) Bağdat'ta Halife el-Muktedi'ye (1075-1094) sunulmuştur (Kaçalın, 2008, s. 537). Araştırmamıza konu olan bu eserde 262 adet atasözü bulunmaktadır (Oy, 1972, s. 14).

Atasözü, Arapçada *mesel*, Farsçada *Pend*, İngilizcede *Proverb* sözcükleri ile ifade edilmiştir. Türkiye Türkçesinde ise çoğul olarak atasözleri denmekle beraber, geriye doğru gidildiğinde atalar sözü şeklinde kullanımına da rastlanmaktadır (Oy,1991). Atasözleri içinde doğdukları toplumun yaşam biçimlerini, değerlerini, toplum yapısını, kurumlarını; bununla birlikte toplumun yaşanmışlığını yansıtan (Anonim, Atasözü, 1984) bir mesajı kısa ve öz bir şekilde mecazi ifadelerle aktaran (Anonim, 1973) kendisini ortaya çıkaran topluma mal olmuş kalıplaşmış ifadelerdir (Oy,1991).

Atasözlerinin tarihine bakıldığında, atasözü olarak kabul edilebilecek ilk öğütlerin Yunanlı *Yedi Bilge* tarafından söylendiği tespit edilmiştir. Tarihte atasözlerinin ilk derlenişi ise M.Ö. 2500'lerde Eski Mısır'dadır. Yine kutsal kitaplar olan Vedalar ve Upanişadlarda ahlaki öğütler, Çin ve Hint atasözlerinin kaynağını oluşturur (Anonim, Atasözü, 1984). Atasözlerinin yazıya geçmiş ilk halleri Mezopotamya'da bulunmuştur. Türk atasözlerinin ilk kaynağını ise 20 kadar atasözü barındıran Orhun Abideleri oluşturmaktadır. Kaşgarlı Mahmut (1008- 1105) ise Türk atasözlerini Divan-ı Lügati't-Türk adlı eserinde ilk olarak derleyen kişidir (Oy, 1991).

Atasözleri, yüzyıllar boyunca aynı dinamizm içerisinde kullanılmaktadır. İnsanoğlu inançlarını, değerlerini, adet ve geleneklerini daima belirli unsurlarla kalıcı hale getirmiş ve çarpıcı biçimlerde diğer nesillere aktarabilmiştir. Atasözleri de toplumların birer aynası olarak sosyal yapıyı anlamada bize ışık tutabilecektir. Bizim açımızdan bunun en temel sebebi insanoğlunun alet kullanma becerisinin değişmesi ancak meselelere anlam yükleme özelliğinin niceliksel bir değişime uğramamasıdır.

Atasözleri, doğa olaylarının meydana geliş şekilleri, insanın çevresi ile ve toplumla olan diyalektiği, toplumsal hayatta yaşanan olaylardan çıkarılan dersler, geçmişte yaşayan insanların hayat felsefeleri ile elde ettiği sonuçlar ve birtakım inanç unsurlarını da içeren çok çeşitli konuları kapsar (Anonim, 1984). Bu açıdan atasözleri toplumu en saf ve en duru diyebileceğimiz şekilde bizlere sergiler.

Bununla birlikte Din sosyolojisi alanında atasözleri özelinde yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Lisansüstü düzeyde 2016 yılında din sosyolojisi alanında yapılmış 'Gelenek ve Din İlişkisi Bağlamında Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet (Türk, Azerbaycan ve Türkmen Atasözleri Örneği)' isimli tez çalışması, Türk, Azerbaycan ve Türkmenistan yazılı kaynaklarından seçilmiş atasözleri ile ilgili kitaplar üzerinden atasözü ve toplumsal cinsiyet algıları konularını sosyolojik bir bağlamda incelemiştir (Sovgatov, 2016). 2017 yılında

'Atasözleri ve Deyimlerde Cinsiyetlerin Söylem Analizi ve Din' adlı çalışmada Sovgatov'un çalışmasına benzer bir konu olan cinsiyet kavramı ve atasözleri ile ilişkisi üzerinden şekillendirilmiştir (Genç,2017). Bunun yanında bizim araştırmamıza da konu olan atasözleri, din ilişkisini anlamaya çalışırken temas ettiğimiz ayetler bağlamında Tefsir Anabilim Dalında yapılmış 'Kur'an-ı Kerimin Türk Atasözlerine Tesiri (İnanç Esasları Bağlamında) tez çalışması 250'den fazla atasözünü ayetlerle karşılaştırmalı olarak inceleyerek Kur'an ayetleri ve atasözleri ilişkisini ortaya koymuştur (Ünal, 2011).

Bunun yanında din ve toplum ilişkileri bağlamında Divan'da bulunan atasözlerine dair yaptığımız araştırma bir din sosyolojisi araştırmasıdır. Bu alanda atasözlerine dair yapılan makale düzeyinde iki çalışmadan bahsedilebilir. Bunlardan ilki dini sosyalleşme ve atasözlerinin konu edildiği Prof. Dr. Niyazi Usta'nın ' Dini Sosyalleşme ve Atasözlerimiz' çalışmasıdır (Usta, ?). Bu çalışmaya dair tek kayıt Türkiye'de Akademisyen Din Sosyologları Bibliyografyası'dır (Çapcıoğlu, 2003: 216). Bu kayıta geçen dergi ve sayıda adı geçen makale bulunamamıştır. Bir diğer çalışma Prof. Dr. Fazlı Polat'a ait olan 'Türk Atasözlerinin Dinsel Algılarımız Üzerindeki Etkisi' adlı makaledir. Çalışmanın dili Kırgızca olduğu için içeriğe dair İngilizce özet kısmından edinebildiğimiz bilgi kadarıyla çalışma, Türk kültürünün Kur'an'dan etkilendiği ve bunun atasözlerine yansıdığı bu şekilde günümüze kadar korunarak gelmiş bir Türk kültüründen bahsedilebileceği fikri üzerinde durmuştur (Polat, 2003: 21-25). Bu çalışmaların yanı sıra araştırmada atasözleri ve din ilişkisi ortaya konulurken temas ettiğimiz hadisler ve atasözü ilişkisine dair Prof. Dr Selman Başara'nın ' Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri' adlı çalışması ele aldığı konuya dair ilk olma niteliğinde bir çalışmadır (Başaran, 1994). Bunun yanında makale düzeyinde 'Kütüb-i Tis'a'da Yer Alan Hadislerle Anlamca Örtüşen Azerbaycan Atasözleri' isimli çalışma da benzer şekilde atasözleri ve hadislerin ilişkisini ortaya koyması açısından önemlidir (Ağaoğlu, 2018).

Yukarıda aktarılan bilgilerin ışığında farklı disiplinlerin ve din sosyolojisi alanının atasözleri ve din ilişkisi üzerine eğildiği görülmektedir. Bizim çalışmamız Divan'da geçen atasözleri üzerine yapılmış spesifik bir araştırma olması hasebiyle diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Çalışmamız Divan'da yer alan atasözlerinin Aile, Ahlak ve Kimlik şeklinde tasnif edilen sosyolojik boyutları ile ele alınması açısından önem taşımaktadır. Çalışmamız nitel yöntem ve tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılarak hazırlanmıştır. Bu anlamda yapılan çalışma tüm atasözlerini metne yansıtamayacağından *Divan*'da bulunan atasözlerinden konumuzu ilgilendiren ve anlatacağımız hususları yansıtan 25 tanesi örneklem olarak kullanılmıştır. Araştırma, araştırmacının konu ile ilgili ulaşabildiği kaynaklar ve kendi bakış açısı ile sınırlıdır. Araştırmanın temel problemini Divan-ı Lügati't-Türk atasözlerinde Türk toplumunun yapısına dair sosyo-dini motifler bulunmakta mıdır? Sorusu oluşturur. Araştırma atasözlerinde Türk toplum yapısının sosyo-dini boyutları ile ilgili izdüşümlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Divan'da Din ve Aile

Aile kelimesinin sosyolojik çıktıları ve içeriği düşünüldüğünde anne, baba ve çocuktan oluşan bir birim şeklinde ifade edilen tanımının genel geçer bir tanım olamayacağı görülmektedir. Öyle ki aile kurumu toplumdan topluma farklılık arz eden bir yapıya sahiptir (Canatan & Yıldırım, 2009, s. 73-74). Bununla birlikte aile kavramının anlaşılmasına dönük kavramın sınıflandırılması ve açıklanması söz konusudur. Aile kurumu sosyolojide doğal gruplar çerçevesinde işlenmektedir. Aile örgütlenmesinde kan ve akrabalık bağları ön plandadır. Dünya üzerinde yaşayan toplumların dini inançlara sahip olduğu düşünüldüğünde aile aynı zamanda bir ibadet topluluğudur. İnsan doğumu ile beraber yaşamı boyunca aile içerisinde çeşitli dini ayinlere muhatap olur. Çoğu insan ailesinin inandığı dine onların kabul ettiği çerçevede inanma eğilimi göstermektedir. Ailede gerçekleştirilen ibadet ve ayinler taklit edilerek inanç nesiller boyunca yaşatılır. Ancak modern dönemde aile içerisinde dini etkileşim zayıflama eğilimi göstermekte ve aile bir ibadet topluluğu olmaktan uzaklaşmaktadır (Wach, 1990, s. 66-76). Aileye yönelik yapılan tanımlarda, toplumun inandığı dinin, aileye bakış açısının oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bu çerçevede dinin, aile yapısı ve kültüre etkisini inceleyen pek çok araştırma bulunmaktadır (Taplamacıoğlu, 1983, s. 227).

Sosyolojik açıdan aile anaerkil ve ataerkil; küçük ve geniş aile şeklinde temel bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Anaerkil veya ataerkil ayrımı daha fazla önem arz etmektedir. Bu sınıflandırmanın daha çok öne çıkmasındaki sebep; anaerkil zihniyetin hakim olduğu toplumlarda kadın tanrıçalara, ataerkil kabullerin olduğu toplumlarda ise erkek imajlı tanrılara ibadetin inancın yönünü değiştirecek şekilde daha baskın olması ile ilgili araştırma sonuçlarıdır (Taplamacıoğlu, 1983, s. 224-226). Buna ek olarak yapılan çalışmalar göstermektedir ki Türk aile yapısı ataerkil, geniş aile özelliklerini göstermektedir (Canatan & Yıldırım, 2009, s. 124).

Divan'ın Türklerin İslam dinini kabul etmesinden sonra oluşturulmuş bir eser olduğunu bildiğimiz için İslam dininin aileye bakışının bu esere yansımalarının olması muhtemeldir. Aşağıdaki atasözlerinde bu konu analiz edilmeye çalışılacaktır.

'Yalgnus kas ötmes.' (III/384)

Yalnız kaz ötmez (Oy, 151).

İslam dininde toplumun temeli aile olarak görülmektedir. Aile aynı zamanda kişinin ilk sosyalleştiği kurumdur. Atasözünde ki 'kazın ötmesi' mecaz ifadesi ile insanın bir öteki ile sosyalleşmesi ve kendi konumuna göre hareket edebilmesi örtüşmektedir. Ailenin sağlıklı ilişkilerin merkezi olduğuna dair Kur'an'da '*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir...*' (Rum/21) ifadelerle bu durum açıklanmaktadır. Toplumsal bir kurum olan ailenin ferlerden yani kadın ve erkek çiftinden oluştuğu gerçeği düşünüldüğünde ayetin aile ile ulaşılan ve yalnızlığı gideren mutluluk haline olan vurgusu

önem arz etmektedir. Atasözünden anlaşılacağı üzere yalnızlığa dair olumsuz bir algı üzerinde durulmaktadır. Yalnızlığa dair bu olumsuzlama ile ilgili " Hz. Peygamber (s.a.v.) " İnsanlar yalnızlıktaki (mahzuru) benim kadar bilselerdi, hiçbir atlı tek başına bir gececik olsun yol yapmazdı" (Buhari, Cihad 135) hadisi ile Müslüman toplumu uyarmıştır. Bu uyarının bir benzeri asırlar sonra atasözünde karşımıza çıkmaktadır.

'Anası tewlük yuwka yapar, oğlu tetik koşa kopar.' (III/33)

Anası kurnaz yufka yapar, oğlu tetik çift kapar (Oy, 1972:124).

'Ata oğlu ataç tokar.' (II/80)

Çocuk atasına çeker (Oy,126).

'İngen ingrasabotu buzlar.' (I/120)

Anne deve inlese yavrusu seslenir. (Oy, 133).

33 numaralı atasözümüzde işlenen konu günlük hayatta yapılan eylemlerde hız ve beceriden bahsediyor görünse dahi altında yatan mesaj sosyal hayatın, toplumsal ilişkilerin aile içinde öğrenildiğidir. Birey hak ve sorumluluklarını bilerek sosyal yapı içerisinde sağlıklı bir zeminin oluşmasına katkı sağlayabilir. Bu hak ve sorumlulukları ilk olarak ve temelde aile içi etkileşim kanalları ile öğrenebilecektir (Dikeçligil, 2014, s. 16-17).

Aile kendi içerisinde statü ve rolleri barındırmaktadır. Modern dönemde zayıflayan anne, baba statüleri ve buna dair roller geleneksel toplumda daha bariz görülmektedir (Canatan & Yıldırım, 2009, s. 173-174). Atasözünde ifade edilen 'ata' statüsü ve bunun gerektirdiği role ve bunun çocuk üzerinde hissedilen etkisine dikkat çekilmektedir. Psikologların büyük bir kısmı çocukların ebeveynlerinden etkilendiğini ifade etmektedirler. Hz. Peygamber'den '*Bir baba evladına güzel ahlaktan daha üstün bir miras bırakmamış olamaz*' (Tirmizi, Birr/33) şeklinde rivayet edilen hadisin varlığı, İslam dini ilkeleri ve Türk kültürünün sözlü ifadesi olan atasözü arasındaki benzerliği anlamak açısından yol göstericidir.

'Tawar uçun Tengri edhlemeyüp uya kadaş oğlını çınla bogar.' (I/86)

Mal için Tanrı'dan korkmayıp kardeş, kardeş çocuğunu gerçekten boğar (Oy, 146).

'Tegme kişi öz bolmas, yat yaguk tüz bolmas' (I/433)

Değme kişi insanın kendisi gibi olmaz, yabancı akraba gibi olmaz (Oy, 147).

Yukarıdaki atasözlerinde birbirine zıt olan iki farklı söylem söz konusudur. Söz konusu anlatı hem kardeşlerin menfaatleri için birbirine zarar verebileceğinden hem de yakınlık derecesinin (insanın en yakınlarının anne, baba ve kardeşi olduğu göz önüne alınarak) sosyal ilişkilerdeki öneminden bahsedilmektedir. Her iki süreçte insanoğlunun geçirebileceği psikososyal durumları içermektedir. Zira biz şunu bilmekteyiz ki Kur'an'da da bu psikososyal durumun bir örneği olarak Habil ve Kabil kıssası anlatılmaktadır. Kardeşler arasındaki anlaşmazlık bu kıssada cinayetle sonuçlanmıştır. Ancak Kabil daha sonra bu davranışından dolayı çok pişman olmuş ve tövbe etmiştir. Atasözlerinde insanlık tarihi açısından çokça tekrarlanmış benzer durumlar sözlü kültür olan atasözlerinde Türk toplumunun sosyo-dini kavramsallaştırmalarını ortaya çıkaracak şekilde aktarılmaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki;

atasözlerinde aile kavramı ve bu kavram üzerinden inşa edilen değerler tespit edilebilmekte ve Türk toplumunun İslam dini değerlerine benzeşen sözlü ifadeleri belirlenebilmektedir.

Divan'da Din, Ahlak ve Kimlik

Ahlak kavramı sadece insanlar için kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise insanın iyi ve kötü arasında ayırım yapabilmesidir. Aynı zamanda ahlakın insanların bir arada yaşamalarından dolayı ortaya çıktığı söylenebilir. Zira ahlaki kurallar, kişiler arası ilişkileri düzenlemek için oluşturulmuş kurallardır (Güngör, 1997, s. 11-12). Sözlükte de kişinin kendi iradesi ile toplum içerisinde uyması gereken kurallar olarak ifade edilir (TDK, 2018, Ahlak Maddesi).

Ötekine karşı tutumlarımız davranışlarımızın şeklini ve içeriğini belirler. Ortaya konulan davranışlar toplumun fertlerince benimsendiğinde sosyal ahlaktan bahsedilebilir. Sosyal ahlak ise toplumun kurumlarının dinamizmini sağlayan ve toplumu diri tutan ahlaktır (Arslantürk & Amman, 2000, s. 278-279). Toplumun temeli değerler ve normlar üzerinden inşa edilmektedir. Ahlak bu değerler vasıtası ile toplumun devamlılığını sağlamaktadır (Akdoğan, 2004, s. 181).

Sosyal ahlak kuralları, topluma örf ve adet olarak yansımıştır. Her iki kavramda sosyal ahlaki normları ifade eder. Ancak örfün, âdete göre caydırıcılığı daha fazladır. İnsanlar bu yazısız kurallar gereğince yeni karşılaştıkları problemlere çözüm yolları üretirler. Örf ve adetler toplumdaki farklılık göstereceği gibi aynı zamanda toplum içerisinde de her ferdi aynı oranda bağlamayabilir. Toplumsal tabakalar arasında yahut kuşaklar arasında dahi bu fark gözlemlenebilir (Güngör, 1997, s. 93-96).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere ahlakın toplumsal yönü bulunmaktadır. İslam dini toplumun selameti açısından ahlaka önem verir. Bu çerçevede Kur'an'da toplumun ahlakını koruyacak ahlaklı bir ümmetin/cemiyetin/topluluğun (Ali İmran/104) varlığının önemi vurgulanmaktadır. İslam dinini kabulden sonra yazıya geçirilen *Divan'da* gündelik hayatın içinden kavramlarla, toplumda kabul gören ahlaki ilkeler yansıtılmıştır.

' Aç iwek tok tölek.' (I/387)

Aç aceleci (olur), tok rahat (olur) (Oy, 124).

Atasözümüz, ekonomik ve sosyal şartların insan doğasını ve davranışlarını ne denli etkilediğini vurgulamaktadır. Bu açlık hali 'yoksunluk' olarak anlaşılmaya çalışıldığında ise herhangi bir durum ile yeni karşılaşan insanın yahut toplumun benzer şekilde 'aceleci' veya aksi durumda 'temkinli, tedbirli, rahat' tepkiler vereceği düşünülebilir. Yaşamdaki hızlı değişim ve acelecilik modern ve postmodern her iki paradigmada, toplumlarda ortaya çıkan yoksunlukların ürünü olarak, insan ve toplumun kaos durumunun ortak özelliğidir. Her iki paradigma da bir arayıştan ve sabitelere erişme sancısından yana söylem geliştirir. Bu hızlı değişim ve dönüşümler Bauman'ın 'hoşnutsuzluklar', Simmel'in 'kültürün trajedisi' olarak belirttiği toplumsal rahatsızlıklara neden olur. Geleneksel toplum, bu anlamda daha statik, fikri tokluk hissi ile sabiteleri olan 'rahat' toplumdur.

' Ağız yise göz uyadhur.'(I/55)

Ağız yese göz utanır (Oy,124).

Bu atasözümüz ilişkilerin karşılıklı oluşuna dair mecazi bir anlam yüklüdür. Sosyal hayatta ilişkilerde eşitlik, dayanışma ve vefa gibi ilkeler oldukça önemli birer haslettir. Bu ahlaki ilkeler insanlar arası iletişimi de derinden etkileyebilmektedir. Örneğin, anne babalar çocukları tarafından hatırlanmak ve işçi, işvereninden saygı; halk, yöneticilerden adaletle hükmetmelerini talep eder. Tüm bu ilişkiler tersinden de düşünülebilir ve daima karşılıklıdır. Ağzın göze bir üstünlüğünden bahsedilemez. Türk toplumu açısından sayılan ahlaki ilkeler halen önemini yitirmeyen değerlerdir. Modern toplumlar açısından dayanışma, eşitlik gibi ahlaki ilkelere değinen Bauman, bu ahlaki ilkeler üzerine eserinde şöyle sormaktadır; ‘Azınlığın refahı hepimizin çıkarına mıdır?’. Bu soruya cevap olarak modern dönemde rekabet ve hırs takıntılı insanlar olduğumuzdan bahsederek bunun hiçbir topluma fayda getirmediğinden söz etmektedir. Gerçekliklerin, kelimeleri daima yendiğini belirten yazar, sözler ile fiiller arasındaki zıtlığı yanlış bir durum olarak betimler (Bauman, 2013, s. 71-75).

‘Bütün ümlüg kunça kolsa olturur.’(I/224)

Bütün (sağlam) donlu nereye isterse oturur (Oy, 129).

Karşılıklı ilişkilerde doğruluk ve dürüstlük sağlıklı bir iletişimin kalbi olarak tanımlanmaktadır (Schutz, 1994, s. 938). Başkalarına karşı hatası, gizleyip saklayacağı bir kötü davranışı olmayan insan toplum içinde her daim rahat ve saygın bir statüye sahiptir. Doğruluk ve güvenilirlik hem İslam dini açısından hem de Türk toplumu açısından çok önemli hasletlerdir.

‘Erdem başı tıl.’(I/107-336;III/133)

Erdemin başı dildir (Oy,131).

Sosyolojik açıdan dil ve toplum birbirini üreten şeylerdir. Kişinin toplumsal statü elde etmesini sağlayan şeylerden birinin dili etkin kullanımı olduğu söylenmiştir (Borlandi & vd., 201, s. 196). Davranışlarda güzellik ve insanın olgunluk mertebesi anlamlarına gelen erdem (TDK, 2018) ahlaki bir haslettir. Atasözünde insanın erdemli olmasını sağlayan en önemli şeyin dil olduğu ifade edilmektedir. Hz. Peygamber’in ‘Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse ya hayır söylesin ya da sussun’(Müslim, İman/74) şeklinde ki hadisi, İslam dininin dilin kullanımında hassas olunması gerektiğine dair ilkeyi benimsediğini göstermektedir. Bu noktada Türk sözlü kültürüne yansıyan bu ifadenin İslam’ın ilkeleri ile bağdaştığı söylenebilir.

‘Ulugnu ulugsa kut bulur.’ (I/304)

(İnsan) uluyu ululasa kut bulur (Oy,149).

‘Kalın kaz kulavuzsuz bolmas.’ (I/487)

Çok kaz (kaz sürüsü) kılavuzsuz olmaz (Oy, 134).

Kut kelimesi eski Türklerde bereket, baht, yücelik anlamlarında kullanılmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde İslamiyet’in etkisi ile birlikte Allah’tan gelen nur, kutsal güç anlamlarını almıştır (Bogenbayev & Calmırza, 2014, s. 70). Bu atasözümüzde ulu olarak tanımlanan kimseler Türk sosyal yapısında anne-baba olabileceği gibi topluma liderlik eden kişiyi/kişileri de içerebilir. Ululara gerekli saygıyı göstermek, Türk toplumu açısından en büyük değere sahip Kut’a ulaşma payesi olan bir ahlaki davranış biçimi olarak

sergilenmektedir. Diğer atasözünde, ululuk ile ilgili olduğundan burada zikredilmektedir. Türk toplumu açısından lider önemli bir faktör olarak işlenmektedir. Bir ulu olarak liderin varlığı ve ona itaat toplumun sürekliliği ve idaresi açısından oldukça önemlidir.

Divan'da Türk toplumunca önemsenen ahlaki ilkelere dikkat çeken atasözleri mevcuttur. Bu ilkeler, İslam dininin benimsenmesi ile birlikte hikmetli sözler ve davranışlar olarak benimsenip devam ettirilmiş ve yazıya geçirilmiştir. Ahlakın yanında toplumsal kimliğin de atasözlerine yansıdığı görülür.

Kişinin kendisini tanımlaması ve basit bir ifade ile 'kim o?' sorusuna verdiği karşılık olarak ifade edilebilen kimlik, bireysel bir olgu olarak tanımlanabilir. Ancak bu cevabı verirken kişinin diğeri/ bir başkası tarafından nasıl görüldüğü sorusu ön plana çıkar. Bu nedenle sosyolojide kimlik, sosyal kimlik boyutu ile yani kişinin toplumda var olduğu konuma yönelik tanımlamalar ile ele alınmaktadır. Birey, kimliği ile ilgili tanımlamalar yapacağı sırada içerisinde bulunduğu zamana ve mekâna göre söylemini geliştirir. Bu söylemler neticesinde en genel manada dini, milli, kültürel kimlikler ortaya çıkar (Polat, 2007, s. 27-33).

Sosyalleşme, kişinin toplum içinde, topluma uyumlu bir birey olarak yetişmesi insanın biyolojik gelişimi kadar önemlidir. İnsan içinde yaşadığı toplumun değerleri ve normları ile iç içedir. Akıl eden bir varlık olması nedeniyle aynı zamanda bu değer ve normları yorumlar ve içselleştirir. Toplum tarafından kendisinden istenenleri yeni toplumsal rollerini yerine getiren birey bu süreçte sosyal kimliğini edinir (Arslantürk & Akyüz, 2015, s. 67). İbn Haldun'da sosyal kimlik sebep asabiyeti kavramı ile açıklanır. Bu kavramda sosyalleşmiş bireyin milli, kültürel ve en önemlisi dini aidiyetlerini içermektedir (Arslantürk& Akyüz:98-99). Sosyal kimliğin sözlü kültürde işlenişi Türk toplumunun değer ve normlarının yansıtılması şeklindedir. Bu şekliyle atasözleri Türklerin milli, kültürel ve dini kimliklerini analiz etmemizde bize yardımcı olmaktadır.

'Adhın kişi nengi neng sanmas.'(I/98)

Başka kişinin malı, mal sayılmaz (Oy,124).

'Suw birmeske (içürmeske) süt bir.'(I/218; III/129)

Su vermeyene (içirmeyene) süt ver (Oy, 145).

'Uma kelsekut kelir.' (I/192)

Konuk gelse uğur gelir (Oy, 150).

'Kız kişi sawı yorıglı bolmas.' (III/66; III/167)

Pinti adamın ünü yayılmaz (Oy, 136).

Din ve toplum ilişkileri etkileşim şekli itibari ile ilahi dinlerde dinden topluma doğru bir eğilim gösterirken, beşeri dinlerde bu eğilimin yönü toplumdan dine doğru değişmektedir. Ancak din sosyolojisi araştırmaları açısından ilahi dinlerin insanlara gönderiliş amacı olan toplumu ve insanları değiştirme- dönüştürme işlevi ve daha sonra ortaya çıkan toplumsal yapılar önem kazanmaktadır. (Aydın, 2014, s.130-131). Dinin toplum açısından bağdaştırıcı ve ayırıştırıcı olmak üzere iki sosyolojik yönü bulunmaktadır. Ancak her iki durumda ortaya çıkan yapı dikkate alındığında bütünleştirici yönünün ağır bastığı görülebilir. Aynı zamanda din ayinler, ritüeller ve gelenek vasıtası ile toplumun sürekliliğine katkı sunar (Wach, 1990,

s. 43-45). İbn Haldun'un ifadesi ile *hadari* bir toplumun oluşması bu törenler vasıtası ile oluşan aidiyet duygusuyla (Bayyigit, 2014, s. 173). Türk toplumu açısından emeğin önemine ve paylaşmanın erdemine dikkat çeken atasözleri, aynı zamanda fikir hırsızlığı, hırsızlık, gasp vs. gibi hem toplumsal düzeni hem de emeği zarara uğratan davranışların yerildiğini göstermektedir. Kur'an'ı Kerim'de "*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*" (Necm/39) buyrulur. Din ve kültürel kimlik arasında ki bu ilişki dikkate değerdir.

'Aşır ayur tüpüaltun kamaç ayur men kayda men.' (I/52)

Tencere der dibim altın, kepçe der ben nerdeyim (Oy,126).

'Atası açığı almıla yese oğlının tışi kamar.' (II/311)

Babası acı elma yese, oğlunun dişi kamaşır (Oy,127).

Dinin özü incelendiğinde buyruk, kulluk ve topluluk şeklinde üçlü bir sacayağı tasavvur edilebilir (Taplamacıoğlu, 1983, s. 197). İslam dini özelinde ise bu durum ibadât, ukubât ve muamelât olarak sıralanır. Din öncelikle kutsalın tecrübesi olarak meydana gelmekle birlikte daha sonra toplumsal ilişkiler üzerinden anlamlandırılır (Günay, 2003, s. 229). Buna ek olarak din, ahlak ve vicdanın taşıyıcısı olarak bireyler arası ilişkiler vasıtası ile kültüre etki eder (Er, 1998, s. 262-263). Bu şekilde din kimliğinin oluşmasında oldukça önemli bir yer edinir. Bunun yanında edinilen toplumsal kimliğin aktarımı sosyal çevrenin ve özellikle ebeveynin etkisiyle gerçekleşmektedir. Atasözlerinden Türk toplumu açısından toplumsal olarak kimliğin kazanımının ebeveyninden çocuğa doğru bir aktarım içerisinde sağlandığı anlaşılmaktadır.

'It ısırmas at tepmes time.' (I/178)

İt ısırmas at tepmez deme (Oy,133).

'Karga kazka ötgünse butı sınır.' (I/254)

Karga, kazı taklit etse ayağı kırılır (Oy,135).

'Kılıç tatıkta iş yunçır er tatıkta et tunçır' (II/281)

Kılıç paslanırsa iş kötüleşir, adam Tatlaşırsa (Farslaşırsa) eti, kanı bozulur (Oy,136).

'Er oğlu mungadhmas it oğlu külermes.' (II/84)

İnsanoğlu (devamlı) bunalmaz, (nasıl ki) it yavrusu tökezlemez (Oy, 130).

Sosyal roller, toplum içerisinde verili yahut kazanılmış olarak kişileri bağlayan durumlardır. Ailede baba veya toplumda din adamlığı rolleri kendilerinden beklenen davranışlar çerçevesinde bir kimliğe bürünmüştür. Bu rollerin kişilere kazandırdığı kimlik, bireyin davranışlarını şekillendirmektedir. Bu kimlik çerçevesinde aynı tip değer yargıları, duygular kişilerden beklenebilir. Kimliği oluştururken diğer kimliklere karşı önyargı oluşabilmektedir. Önyargının, kişinin kendini güçsüz hissettiği zamanlarda otorite kurma çabası ile ve güç ile ilişkili olarak geliştiği söylenmektedir (Schnapper, 2005, s. 129). Türk toplumu açısından Farmlar ile ilgili önyargı ve ötekileştirme kendi kimliğini netleştirmek adına önemlidir. Aynı zamanda 'ben'lik/kimlik ötekinin davranışları üzerinden ayırt edilebilecek bir inşa olarak kavranabilir (Efil, 2016, s. 57). Hz. Peygamber'in Müslüman kimliğini vurgulayan "*Bizden başkasına benzemeye çalışan, bizden değildir*" (Tirmizi, İstizan/7) hadisi, dini kimlik açısından meselenin ötekine benzememek üzerinden kavrandığına örnek teşkil eder.

Türklerin kimlik duygusu atasözlerine yoğun olarak yansımaktadır. Türk toplumunun hassasiyetleri ve dahi öteki algısı farklı temalarla işlenmiştir.

Din toplum ilişkisinin bir yönü de yukarıda da bahsedilen dinin toplumsal değişime etkisidir. Tüm toplumlarda, toplumun sürekliliği değişim ile birlikte var olmaktadır. Değişimin ana belirleyicileri olarak inanç ve maddi-manevi değerler örgüsü gösterilebilir. Kültür unsurlarında ki bu değişim sistemin diğer parçalarında da kendini yavaş yavaş gösterir (Türkdoğan, 1996, s. 65-67). İnsanlar arasındaki etkileşim sayesinde değişime kapı aralanmaktadır. Ancak tam anlamıyla bir değişimden kalıcı ve belirli bir zaman aralığında gerçekleştiğinde bahsedilebilir (Okumuş, 2003, s. 176-177). Tam da bu noktada kuşaklar arası ilişkiden bahsedilmelidir. Sosyolojide kuşak kavramın tanımlayan Manheim'e göre, kuşağın oluşumunu sağlayan ve yetişen bir neslin aynı kuşak olarak değerlendirilmesinin nedeni içerisinde buldukları sosyal tarihi konumları, ortak toplumsal tecrübeler ve kader algısı, onların tecrübelerinden ortaya çıkan tepkilerle oluşturulmuş kimliktir. Bu şekilde kuşaklar toplumu ileriye götüren ve (yukarıda da bahsedilen) değişimi sağlayan mekanizmalardır (Roof, 2012: 44).

' Bir toyın başı ağrısa kamuğ toyın başı ağrımaz.'(I/274; III/169)

Müslüman olmayan bir din ulusunun başı ağrısa bütün din ulularının başı ağrımaz (Oy, 128)

'Bilmiş yek bilmedhük kişiden yig.' (III/244)

Bildik şeytan, bilinmedik kişiden yeğdir (Oy,128).

'Böri koşnısın yimes.'(III/220)

Kurt komşusunu yemez (Oy,129).

Kaşgarlı'nın dipnotta belirttiğine göre ilk atasözü, yemek ikramına olumsuz cevap verildiğinde kullanılmıştır. Diğer atasözleri ile beraber okunduğunda, dini terimlerin ve dini aidiyetin toplumsal hafızada ne denli öneme sahip olduğu görülmektedir. Toplumsal bütünlüğü sağlayan dinin işlevi bu şekilde ortaya çıkmaktadır. *Divan*'da ki atasözlerinde Türk toplumunun İslam dinini kabul etmesi ile birlikte yaşadığı değişimin izlerine rastlanmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmanın, atasözlerine dair yapılan diğer çalışmalardan iki önemli farkı bulunmaktadır. İlk olarak yapılan taramalarda din sosyolojisi alanında Divan üzerine yapılmış herhangi bir araştırmanın bulunmadığı görülmüştür. İkinci olarak çalışmanın ele aldığı kaynak olan Divan'ın, Türk tarihine yönelik en eski lügat özelliği taşıyan eser olmasıdır. Bu yönüyle elde edilen bulgular diğer çalışmalarla kısmen örtüşse dahi çalışmanın tespitleri ve vurguladığı noktalar kendine hastır.

İncelenen atasözlerinin neredeyse tamamında pratik hayata yönelik sosyolojik imgeler bulunmaktadır. Bu noktada karşımıza gündelik hayat içerisinde yaşanan, dinamik ve zihniyet oluşturan bir din tasavvuru çıkmaktadır. Üretilen sözsel gelenek işlevsel bir bakış açısı ile dinin toplumdaki bütünleştirici etkisi üzerinden okunabilir. Ancak bireyi, yapıyı ve değerleri

esas içeren diyalektik bir okuma din ve toplumun karşılıklı ilişkisini ortaya çıkaracaktır. Bu anlamda atasözleri dini olan il toplumsal olanı yoğurarak bir mozaik ortaya koymaktadır.

Atasözlerinin kültürel bir belleğin parçaları olduğu görülmektedir. Bu kültürel belleği ise din, ekonomi, siyaset, eğitim gibi toplumsal kurumların oluşturduğu söylenebilir. Toplumun gündelik hayatını ve kültürünü yansıttığı atasözlerinde, sosyolojik olarak din ve toplum ilişkisi üzerinden bir okuma yapıldığında karşılıklı ilişkilerin varlığı görülmektedir. Türk toplumu açısından İslam dinini kabul etmeleri ile birlikte yaşanmakta olan değişimin şahitleri olarak atasözleri Kaşgarlı Mahmut tarafından bir araya getirilerek bu kültürel bellek üzerinden sosyolojik bir yorumun imkanı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede atasözlerinde din, ahlak, kimlik ve aile gibi kavramlara dolaylı veya doğrudan göndermeler bulunmaktadır. Bu göndermeler ve etrafında oluşmuş kültürel çıktılar din sosyolojisi açısından Türk toplumunda din ve değerler arasındaki ilişkiyi yorumlamamızı sağlamıştır.

Türk toplumu aileye önem veren ve aile içi ilişkileri sağlam olan bir toplum özelliği sergiler. Aynı zamanda değer edinimi ve kimliğin oluşumu toplum içerisindeki 'ata', 'ulu' ve bu kişilere saygı üzerinden işleyen sosyal mekanizmalar ile gerçekleştirilir. Böylece Türk toplumunun sürekliliğinin bu değerler üzerinden işletildiği anlaşılmaktadır. Çalışmada atıf yapılan aileye dönük atasözlerinin tamamı toplumun bir parçası olarak aileden ve aile içerisindeki ilişkilerden bahsetmektedir. Bu yönüyle çalışmanın atasözleri ve aile ilişkisine dair varsaydığı ilişki ortaya çıkarılmıştır.

Atasözlerinde büyük oranda ahlaklı ve dürüst olmaya vurgu yapılmaktadır. Bu vurgu Türk kimliğinin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Türk toplum geleneği zorda kalana yardım etme, haklıya hakkını verme, ana-ataya saygı, yöneticilere doğru işlerinde itaat, yardımseverlik, grup bilinci gibi değerleri anonim olarak kuşaklar boyu işlemiştir. Kuşaklar arası ilişkileri sosyolojik anlamından metinde bahsedilmiştir. Bu yönüyle atasözlerinde bu tür bir etkileşimin varlığının tespiti oldukça önemli bir noktadır. Ayrıca atasözlerinin anonim oluşu toplumun tamamına mal edilebilmesine imkan vermektedir.

Modern Türk toplumunda atasözlerindeki değerlerin ne kadarının bilfiil yaşantı olarak karşılığının olduğu başka bir araştırmanın konusu olmakla birlikte fikir vermesi açısından 2012 yılında yayınlanan Türkiye Değerler Atlası çalışmasına bakılabilir. Bu çalışmaya göre liberal değerlerle birlikte Türk toplumunda geleneksel değerler de varlığını devam ettirmektedir. Bu açıdan atasözleri ve onların yaşatılması Türk ve Müslüman kimliğinin devam ettirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması açısından oldukça önemlidir.

Kaynaklar

- Arslan, M. (2006). Dindarlık Farklılaşması ve Popüler Dindarlık". (Ed. E. Günay;C. Çelik), Ağaoğlu, A. R. (2018) Kütüb-i Tis'a'da Yer Alan Hadislerle Anlamca Örtüşen Azerbaycan Atasözleri. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*.2-12. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/594187>

- Akdoğan, A. (2004). Bireysel ve Toplumsal Alanda Ahlaka Olan İhtiyaç ve İslam. *EKEV Akademi Dergisi*, 179-194.
http://isamveri.org/pdfdrg/D01777/2004_18/2004_18_AKDOGANA.pdf
- Anonim (1973). Atasözü. *Meydan Larousse*, 1. İstanbul: Meydan Yayınevi.
- Anonim (1984). Atasözü. *Büyük Kültür Ansiklopedisi*, 2. Ankara: Başkent Yayınları.
- Anonim (2018, Eylül 10). *Güzel ahlak/İslam'ın Özü*. www.hadislerleislam.diyaret.gov.tr:
<http://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/?p=kitap&i=3.0.13> adresinden alınmıştır
- Arslantürk, Z., & Akyüz, N. (2015). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Arslantürk, Z., & Amman, T. (2000). *Sosyoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Atalay, B. (1943). *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aydın, M. (2014). *Sistemik Din Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Bauman, Z. (2013). Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına Mıdır?. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Başaran, S. (1994). *Hadislerin Türk Atasözlerine Etkisi*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.
https://archive.org/stream/SelmanBaaranHadislerinTrkAtaszlerineTesiri/Selman%20Ba%C5%9Faran%20%20Hadislerin%20T%C3%BCrk%20Atas%C3%B6zlerine%20Tesiri_djvu.txt
- Bayyığıt, M. (2014). *Din Sosyolojisi*. Konya: Palet Yayınları.
- Bogenbayev, N., & Calmırza, A. (2014). Eski Türk Dünya Görüşlerindeki 'Kut' ve 'Karga' Kavramları. *Milli Folklor*, 69-79.
<http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=103&Sayfa=66>
- Borlandi, M., & vd. (2011). *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*. (B. Arıbaş, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canatan, K., & Yıldırım, E. (2009). *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Çapcıoğlu, İ. (2003). Türkiye'de Akademisyen Din Sosyologları Bibliyografyası. *AÜİF Dergisi*, s. 2. 207-255. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/727/9215.pdf>
- Dikeçligil, F. B. (2014). Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu. M. Aydın içinde, *Aile Sosyolojisi Yazıları* (s. 13- 51). İstanbul: Açılım Kitap.
- Efil, Ş. (2016). Kendini 'Öteki'nde Farketmek Ben- Öteki İlişkilerinin Felsefi Uzantıları. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 51-66.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/466518>
- Er, İ. (1998). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gencan, T. N. (1972). *Divanü Lügat-it-Türk*. Ankara.
- Günay, Ü. (2003). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Güngör, E. (1997). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kaçalin, M. S. (2008). Divanü Lügati't-Türk Üzerine Birkaç Söz. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 536-549.
- Okumuş, E. (2003). *Dinin Toplumsal İnşası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oy, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

- Oy, A. (1991, Eylül 6). *Atasözü*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/atasozu> adresinden alınmıştır
- Polat, F. (2007). *Kültürel Kimlikten Ulusal Kimliğe*. Ankara: Aktif Yayınevi.
- Polat, F. (2003). Türk Atasözlerinin Dinsel Algılarımız Üzerindeki Etkisi. *Kırgızistan Oş Memlekettik Universiteti Teologya Fakültetinin İlmi Jurnalı*, S. 3. http://www.tfij.net/Makaleler/1070123224_3_fazlipolat_21_25.pdf
- Schnapper, D. (2005). *Sosyolojik Düşüncenin Özünde Öteki ile İlişki*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Schutz W. C. (1994). Etkileşimin Ögeleri. Çev. Ömür Hakan Ersever. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 937-940. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/777359>
- Sovgatov, İ. (2016). Gelenek ve Din İlişkisi Bağlamında Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet (Türk, Azerbaycan ve Türkmen Atasözleri Örneği). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Taplamacıoğlu, M. (1983). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Türk Dil Kurumu. (2018, Eylül 10). *Türk Dil Kurumu*. www.tdk.gov.tr: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&kategori=verilst&kelime=erdem adresinden alınmıştır
- Türk Dil Kurumu. (2018, Eylül 10). *Türk Dil Kurumu Web Sayfası*. www.tdk.gov.tr: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimese=6687 adresinden alınmıştır
- Türkdoğan, O. (1996). *Değişme, Kültür ve Sosyal Çözülme*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Usta, N. (?). Dini Sosyalleşme ve Atasözlerimiz, *Türk Yurdu Dergisi*.
- Ünal, Y. (2011). Kur'anı Kerim'in Atasözlerine Tesiri (İnanç Esasları Bağlamında). *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Wach, J. (1990). *Din Sosyolojisi*. (Ü. Günay, Çev.) Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi.

Socio-Religious Motifs in Turkish Proverbs; A Sample of Divānu Luġāti 't-Turk

Abstract

This study includes a sociological analysis of the socio-religious images of the anonymous words, which are called as proverbs or ancestors speech, which reflects a significant part of the vocabulary of the Turks, in the context of the Divānu Luġāti 't-Turk work that compiles these words. In this analysis, qualitative method was used with historical documentation technique. Proverbs were analyzed in general and socio-religious images were reflected in the text. The aim of this course is to analyze the proverbs which reflect social life in order to understand the effects of Islam on Turkish society. There are many studies on Divān in the literature. However, besides the research focusing more on the literary aspect of the Divān, it is necessary to consider this work from a sociological point of view. Our research is based on the understanding of the relationship between religion and society in the context of proverbs. In this study, supplementary references were used to identify the proverbs used. In the analysis part of the study, the relationship between religion and family, morality and identity was discussed. Proverbs subjects are placed in headings in terms of scope and content. In our study, it was found that proverbs reflect Turks' interpretation and understanding of Islam. At the same time, it is understood that the role of religion in social change is strong. It is seen that the social structure of Turkish society is shaped on the principles of Islamic religion and this is reflected naturally in the proverbs. It is seen that proverbs contain a great deal of information about the sociological dimension of religion. The religious understanding, which has been reshaped within the culture, affects both the culture deeply and is influenced by the culture in which it lives. It is thought that this kind of researches about the works which are the building blocks of our civilization in terms of understanding the religious, cultural and social structure of Turkish society will put us in a closer contact with our history and civilization. Defined as the founder of sociology, Comte sees family as the basic building block of society. In this respect, it is very important that the family issue is reflected in the proverbs. Proverbs, which also contain contents of social morality, constitute a very important cultural memory in the construction of social and individual identity. Because, as Yung states, it is emphasized in psychology that a collective subconscious can be called as social memory together with individual subconscious. However, in the proverbs, traces of frustration, which are valid in the sociology of group consciousness and Ibn Khaldun, are also found. It is seen that these anonymous words are processed in the context of the state in the macro sense as well as the individual and the group. It is very important to examine the basic issues of sociology such as individual, social groups and politics from a socio-religious point of view with proverbs and to identify the concepts that will shed light on our culture.

Keywords: Divānu Luġāti 't-Turk, Proverbs, Sociology of Religion, Religion